

СЛАВИСТИКА

Књига VIII (2004)

Уређивачки одбор:

Др Петар Буњак, Душан Квапил, др Ксенија Кончаревић,
др Богдан Косановић, др Слободан Реметић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, Богдан Терзић, В. П. Гутков (Русија),
др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд • 2004

СРПСКА ГРАМАТИКА СТОЈАНА НОВАКОВИЋА КАО УЦБЕНИК СРПСКОГ ЈЕЗИКА ЗА РУСЕ

У Петрограду је 1890. године штампана Новаковићева *Српска граматика*, у преводу А. Григорјева. Био је то, у ствари, први уџбеник модерног српског језика за Русе који је преводилац сачинио на основу Новаковићеве граматике. У овом раду пореди се Новаковићева граматика и тај уџбеник да би се процијенило колико је Григорјев успио у својој намјери.

Јачање националне свијести код Руса током 19. вијека значило је истовремено и окретање руске интелигенције ка националној историји и све веће интересовање за руско народно стваралаштво. Из тога је проистицало и појачано интересовање за народно стваралаштво других словенских народа. Током 19. вијека стално је растао интерес за српски народ и његову културу, посебно споменике његове писмености и за народну поезију.¹ Томе су доприносиле и политичке околности: интересовање Русије за Балкан и судбину словенског становништва на њему. Зато је све више људи у Русији жељело да учи српски језик. Када су на руским универзитетима у Москви, Петрограду, Казању и Харкову 1835. године засноване студије славистике (Гутков 1999, 7), то је представљало нов снажан подстицај за изучавање српскога језика у Русији. Осјећала се зато потреба за једном граматиком модерног српског књижевног језика који се код Срба изграђивао на бази народног језика. Таква граматика се појавила у Петрограду 1890. године. Била је то у ствари *Српска граматика* Стојана Новаковића, коју је на руски превео и подесио за функцију уџбеника А. Григорјев.²

Аутор превода Новаковићеве граматике образложио је своју одлуку о избору граматике за превод сљедећим ријечима: „Нико, разумије се, неће оспоравати да се код нас сваким даном повећава интересовање за Јужне Словене – ранија ситуација и данашњи политички догађаји снажно подржавају то интересовање и потпомажу узајамно зближавање. Али осим тога интересовања, које се побуђује симпатијом и жељом за зближавањем са сродним нам народом, постоји и други интерес, који је – истина – слабији од првога, али који са сваком годином расте: српски језик, самосвојан и богат гласовима и формама, народна поезија, која се може поредити ваљда само са руском, развој умјетничке и посебно научне литературе (у области историје и језика) – све то је већ одавно привукло пажњу многих руских научника и других” (стр. 1). И нешто даље додаје: „Наумио сам да prevedем неку бољу граматiku и зауставио сам се на граматичи Стојана Новаковића зато што је она, као

¹ За потпунији увид о српској народној пјесми у руској књижевности 19. вијека, и не само књижевности, препоручује се монографија Шекара 2000.

² А. Григорјев, *Грамматика сербскаго языка*, Изданіе Санктпетербургскаго славянскаго благотворительнаго общества, 1890, 255 стр.

прво, најприступачнија за обичнога читаоца и, као друго, потпунија од других” (исто). Нема сумње да је преводилац Григорјев био у праву. Уосталом, у Русији је тада већ Стојан Новаковић био добро познат у славистичким круговима: он је од 1877. године био члан кореспондент Императорско-руске академије у Петрограду.

Овдје је интересантно подсетити на чињеницу да се реализацијом замисли А. Григорјева Новаковићева граматика појавила у једним корицама прије у Петрограду него у Београду. Познато је, наиме, да је Новаковић своју граматiku писао по одређеним нивоима и да је излазило по више издања појединих дијелова прије него што је у Београду објављено цјелокупно издање 1894. године.³ Уз ово, треба се подсетити да су на сличан начин нешто раније у Русији издани и српско-руски и руско-српски рјечници. Наиме, П. А. Лавровски је написао Српско-руски рјечник за који му је послужио Вуков рјечник. Да би повећао употребљивост свога рјечника,⁴ Лавровски је додао нешто лексике из два хрватска рјечника. Његов рјечник издала је руска академија 1870. године. Обртањем овога рјечника написао је Лавровски *Руско-српски рјечник* и објавио га 1880. године.⁵

У даљем излагању ја ћу укратко показати како је А. Григорјев остварио своју замисао да од Новаковићеве *Српске граматике* начини уџбеник српског језика за Русе. Као прво што је у том смислу учинио јесте скраћивање текста Новаковићеве граматике; оно је било значајно. Друго, уз граматички текст придодат је избор текстова који илуструју српски књижевни језик. Треће, уџбеник садржи на крају краћи рјечник. Уз то, преводилац је у неколико случајева допуњавао Новаковићев граматички текст – кад је то, по његовом мишљењу, било сврсисходно са становишта руског читаоца.

У предговору првом издању своје граматике (1894) С. Новаковић истиче да је свако поглавље поново прегледао, понешто исправио, врло мало додао, да је понегдје промијенио редослијед чланака. Ту се истиче да је једино *Наука о гласовима* „добила доста исправака, прерада и допуна” (XII). Из овога се може закључити да је граматика по обиму била приближно једнака збиру посебно објављених њених дијелова којим се служио Григорјев. Новаковићева граматика из 1894. године без правописног додатка и регистра (које преводилац није укључио) садржи око 350. страна. Руска верзија, пак, садржи 164 стране граматичког текста. Из тога се види да је преводилац знатно скратио текст оригинала.

Преводилац А. Григорјев у предговору наводи да је поред неких мањих дијелова граматике, у којим се говори о „општепознатим стварима”, као што је расправљање о роду, броју, падежу, изоставио читаво поглавље о основама. Узгред, ово поглавље само има преко 80 страна. Скраћивању текста граматике значајно је допринијела и редуција броја примјера. Поред ових, крупних скраћивања, аутор превода је вршио скраћивања и на много мјеста у оквиру појединих партија.

³ О томе којим се издањима служио Григорјев писао сам раније – Танасић 1990.

⁴ Тошић 1989, 174, 181.

⁵ Тошић 1989. Интересантно је да је у другој половини деветнаестог вијека и руски слависта О. М. Бојански са својим студентима преводио Вуков рјечник, али га није објавио вјероватно да не би покварио план „харковског слависте П. К. Лавровског” истиче В. Гутков (1999, 122–124).

При одлучивању о томе шта ће изоставити од излагања о појединим темама преводилац се руководи критеријумом функционалности: он је изостављао оно што је мање битно за руског корисника, што му неће ускратити цјеловиту слику фонетике и граматике српског језика. Тако се даје потпун преглед фонетике српског језика. С обзиром на разлику између српског и руског акценатског система, ова лекција се даје у цјелини. Такође, овдје ј преводилац осјетио потребу да руском читаоцу да и додатне информације. Тамо гдје С. Новаковић говори о природи српских сугласника Григорјев је додао посебну информацију о српским гласовима Ђ, Ћ, Џ, Љ, Њ, Ј, Е. У ствари, он је ту у фусноти додао оно што Вук Караџић на почетку свога Рјечника износи о овим гласовима под насловом *Для русских*.

И у другим поглављима преводилац је настојао да скраћивањима не ускрати најзначајније информације о граматичким феноменима. Међутим, скраћивања су вршена. Тако се чинило и на плану синтаксе. На примјер, у поглављу из синтаксе падежа. Ево једног примјера. С. Новаковић (1902, т. 633) наводи да је овај падеж „врло... чест... у реченицама без подмета, уз глаголе без подмета употребљене. У таквим приликама често се у другом падежу налази реч која би, при другачијем склопу реченице, сама била подмет”. Има људи који би пристали. Преводилац је изоставио ово. Пошто С. Новаковић на другом мјесту не говори о безличним реченицама, реченицама без субјекта, руски читалац је преко ових, изостављених, примјера за употребу генитива могао, бар посредно, упознати и овај модел просте реченице у српском језику. Чини ми се да овдје уштеда није извршена рационално. Мање штете би било да је Григорјев изоставио неке друге случајеве употребе генитива. На примјер, С. Новаковић говори да се генитив јавља послје чуђења (т. 630): *Ао света големога* (овај податак је Григорјев сачувао) (стр. 137). Ово је, ипак, један ситнији детаљ који свједочи о рјеђим нерационалним скраћивањима текста Новаковићеве граматике.

Скраћивање текста вршено је и тако што је преводилац изостављао неке историцизме, којих је било подоста у Новаковићевој граматички. Међутим, преводилац је ту бирао шта ће изоставити. Тако се у науци о гласовима код С. Новаковића даје посебан одјељак (II) под насловом *Самогласници некадашњег језика* (Новаковић 1902, т. 50–54). Ријеч је, као што се зна, о полугласима, јеру, назалима и јату. Григорјев је такође задржао то поглавље јер је то имало оправдање. Наиме, и у даљим излагањима С. Новаковић се у разним приликама дотиче тих гласова, па би изостављање поглавља о њима било на штету разумљивости потоњег текста граматике.

Када је посриједи именоване разних језичких феномена, преводилац се служио руском терминологијом. Међутим, он је почесто задржавао и српске термине, најчешће у загради поред руског термина. Тако, нпр. на плану фонетике Григорјев говори о разним гласовним појавама и редовно поред руског термина за ту појаву даје и српски термин у загради (стр. 11): усиленіе (снажење), удлинненіе (дуљење), избъжаніе зіянія (зева), сляініе (сажимање или спајање), уподобленіе (једначење), образованіе слогов (образовање слогова), удареніе (наглашавање или

акценат). Тако је поступано и на другим мјестима у поглављу о фонетици. Слично је и у поглављу о синтакси: преводилац често уз руски термин у загради први пут наводи и српски термин којим се служи аутор оригинала. Тако, уз руске термине *подлежащее* и *сказуемое* он додаје и српске *подмет* и *прирок* (стр. 121). Овакав поступак нарочито је значајан за оне кориснике овога уџбеника који ће се стручно бавити српским језиком: омогућује им лакше сналажење у другим стручним текстовима.

Као што је речено, А. Григорјев је граматички придодао и краћи избор текстова српскога језика под насловом *Образци српскога језика древнога и новог* (стр. 165–225). Од старих текстова наведена је *Кулинова повеља* и одломак из *Симеонова јеванђеља*. Од текстова који илуструју савремени српски књижевни језик највише је народних пјесама из Вукових књига, девет пјесама: *Женидба Краља Вукашина*, *Зидање скадра*, *Пропаст царства српског*, *Одломци косовских пјесама*, *Женидба Краљевића Марка*, *Марко Краљевић и вила*, *Марко пије уз рамазан вино*, *Орање Краљевића Марка* и *Смрт Краљевића Марка*. То су све пјесме из друге књиге Вукових епских пјесама, што је преводилац граматике и назначавао. Послије пјесама слиједи један прозни текст Милана Ђ. Милићевића, па одломак из Мажуранићевог спјева *Смрт Смаилаге Ченгића*. На крају је прозни текст С. М. Љубише *Бока* из његове збирке *Приповијести* из 1882. године.

Разумљиво је што је у овом избору највише простора дато српским народним пјесмама, кад се зна да су оне у Русији биле врло цијењене, да су кориштене на универзитетима за учење српског језика и, на крају, да Новаковићева граматика и јесте кодификовала књижевнојезичку норму која се заснивала на народном језику на коме је створена ова народна поезија. И књижевно дјело М. Ђ. Милићевића и С. М. Љубише писана су тим језиком (тј. вуковским књижевним језиком). Одломак из Мажуранићевог спјева требао је да илуструје књижевност Хрвата писану српским књижевним језиком – како се изразио на једном мјесту сам преводилац. Из тога разлога Григорјев је на почетку граматике додао уз српску азбуку и латиничка слова (на стр. 7). Мажуранићев текст је и наведен на латиничком писму. Овдје вриједи напоменути да је Маретићева граматика из 1899. год. писана искључиво на основу вукових народних умотворина те Вукових и Даничићевих текстова.

Кратак рјечник, који се налази на крају овог уџбеника (стр. 226–252, двостубачно), садржи око 1800 ријечи. Јасно је да је то мање од минимума, али је чинио ову граматичку знатно потпунијим уџбеником. За веће потребе руски читалац је имао помињане рјечнике П. А. Лавровског. У рјечнику се налазе неке ријечи којих нема у Вуковом *Рјечнику* (1852), *позориште*, *рјечитост*, нпр. С друге стране нису у рјечник унесене све ријечи које се појављују у избору текстова, а које се налазе у Вуковом *Рјечнику*. Тако нема ријечи *господар*, која се налази у Вуковом рјечнику; нема ријечи *дошљак* из текста М. Ђ. Милићевића, а налази се код Вука. Нема ни ријечи *залив*, а она се налази у Љубишину тексту (залијев). Међутим, било би тешко очекивати да се ту нађу све ријечи из ове хрестоматије од шездесетак страница.

Највећи број ријечи је акцензован. Има, међутим, изузетака. Тако, ријечи *завод, израз, бродовље, позориште* немају акценат. Све те ријечи нису заступљене у Вуковом рјечнику. Очито је да преводилац није имао ослонац за акцензовање ријечи које се не налазе у Вуковом рјечнику.⁶ Такође, ријечи су често опремљене напоменама о граматичком понашању: код многих глагола даван је наставак за 1. л. презента, код именица и придјева даван је облик у коме се не јавља (непостојано) *а*. Овим граматичким подацима аутор је рјечнику дао већу информативност.

Из овога краћег описа може се закључити да је преводилац *Српске граматике* Стојана Новаковића успио да направи солидан уџбеник српског језика за Русе. Не само да је А. Григорјев знао изабрати добру граматiku за превод, он ју је зналачки прилагодио за руског корисника: извршио је углавном функционално скраћивање и додао јој избор текстова и краћи рјечник. Тако је ова граматика, заједно са два рјечника П. Лавровског – који су настали на сличан начин, представљала добру основу за учење српскога језика у русији. Та три дјела су дуги низ година представљали основне инструменте српског књижевног језика за генерације руских слависта који су учили српски језик.

Срето Танасич

СЕРБСКАЯ ГРАММАТИКА СТОЯНА НОВАКОВИЧА КАК УЧЕБНИК СЕРБСКОГО ЯЗЫКА ДЛЯ РУССКИХ

Резюме

Развитие славистики в России и проявление интереса русской официальной и культурной общественности к южным славянам в XIX веке привело к инициативе, связанной с изучением сербского языка в России. В 1890 году в Санкт-Петербурге опубликована *Сербская грамматика* Стояна Новаковича в переводе А. Григорьева. Цель переводчика состояла в том, чтобы предложить русскому читателю учебник сербского языка. Учитывая этот аспект, переводчик отступил от подлинника. Текст грамматики он сократил, а в некоторых случаях он вносил дополнения, согласно потребностям русского читателя. К тексту грамматики он прибавил небольшую хрестоматию, содержащую тексты, являющиеся образцом тогда современного сербского языка и иллюстрацией грамматического материала *Грамматики* Новаковича. В конце книги имеется небольшой сербско-русский словарь.

Следовательно, переводчик А. Григорьев способствовал созданию хорошего учебника сербского языка для русских. Благодаря ему многие будущие русские слависты опирались на надежные основы сербского литературного языка, так как в течение последующих десятилетий данный учебник был в России основным информатором о сербском литературном языке.

⁶ У *Српско-руском рјечнику* П. Лавровског није даван акценат српских ријечи – Тошић 1989, 187.